

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ТИПОЛОГІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА

Розглядається проблема визначення філософсько-правової типологізації суспільства, враховуючи різні критерії поділу, ознаки та характеристики. Розкриваються основні історичні підходи, теорії та концепції типологізації суспільств.

Ключові слова: суспільство, соціум, тип, типологізація, природа, людина, критерій, підхід, характеристика, цивілізація, формація.

Постановка проблеми. Як предмет дослідження суспільство постає утворенням надскладним, багатоелементним та різностороннім. Це пов'язано насамперед із його науковою, правовою та філософською природою. Кожний процес, елемент, тип, явище чи аспект суспільства може вивчатися як з наукової точки зору, так і поза нею. Своєрідний підхід до розуміння суспільства притаманний філософії загалом та філософії права зокрема. Особливість його полягає у тому, що суспільство розуміють як цілісне самодостатнє утворення, яке не розглядається у якійсь певній конкретній локалізації. Уже цією обставиною зумовлена вихідна, «органічна» типологізація філософського бачення суспільства [1, с. 38].

Однак для того, щоб вільно володіти й свідомо та ефективно з'ясувати означену здатність філософсько-правового бачення суспільства, необхідно спочатку визначити специфіку типологічного аналізу поняття суспільства, а також його типів, сфер та форм.

Стан дослідження. Поняття «суспільство», зокрема філософсько-правове розуміння типологізації суспільства та історичне становлення типологізації, викликали науковий інтерес таких зарубіжних учених, як Дж. Ленські, Д. Рісман, Сен-Сімон, О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Д. Белл, Е. Тоффлер, Р. Арон, У. Ростоу, П. Толкот, К. Ясперс та ін.

Цю ж проблему висвітлювали у своїх працях російські учені: А. Гулига, П. Сорокін, В. Ільїн.

Представниками сучасної юридичної науки, котрі частково вивчали вказану проблему, є: В. Таран, І. Бойченко, О. Романенко, І. Надольний, С. Сливка.

Метою статті є всестороннє дослідження типологізації суспільства, зокрема аналіз поняття типологізації, визначення критеріїв

поділу тих чи інших суспільств, а також з'ясування підходів до історичного розвитку типології суспільства.

Виклад основних положень. Типологізація (від грец. *typos* – слід, відбиток і *logos* – слово, вчення) суспільств як філософсько-правове поняття – це класифікація суспільств на основі визначення найсуттєвіших типових ознак, які відрізняють одні суспільства від інших [2, с. 123].

З одного боку, проблема типологізації суспільства передбачає розрізнення таких понять, як «суспільство», «природа», «держава», «країна», а з іншого – з'ясувати співвідношення між ними.

При цьому слід відзначити, що співвідношення таких понять, як суспільство та природа, є об'єктом дослідження багатьох наук. Як відомо, людина і суспільство є частинами природи, але помилково було б ототожнювати їх із природою. В широкому значенні природа охоплює навколишній світ у всіх його багатоманітних проявах, тобто вона є синонімом Всесвіту. У вузькому розумінні це частина світу, яка, умовно кажучи, протистоїть суспільству і взаємодіє з ним, це природне середовище, в якому живе суспільство. Суспільство як багатогранне поняття передбачає сукупність форм спільної діяльності людей, що історично склалися на певній території. А також це система, яка охоплює всю сукупність умов соціальної життєдіяльності людей та їхні відносини між собою і з природою [3, с. 369].

Людина і суспільство є частинами природи, які мають двоєдину природно-соціальну основу. Не можна допускати ігнорування природних засад існування як у людині, так і в суспільстві, а також заперечувати вирішальну роль соціального у цій єдності. Між природою і суспільством існують: 1) генетичні зв'язки, оскільки виникнення суспільства відбувалося на природній основі; 2) структурні, оскільки суспільство включене в різні природні системи (біосферу та Сонячну систему); 3) функціональні зв'язки (обмін речовинами, енергією та інформацією).

Головними засобами свідомого та цілеспрямованого впливу суспільства на природу є виробнича діяльність. Природні умови, ресурси та багатства можуть позитивно чи негативно впливати на розвиток суспільства. Так, наприклад, циклічність багатьох звичайних природних процесів (зміна дня і ночі, пір року та ін.) зумовлює ритмічність людської життєдіяльності у конкретному суспільстві. Природні умови впливають на розміщення і спеціалізацію суспільного виробництва, світовий поділ праці, розселення людства на тій чи іншій

території. Визначаючи вплив природи на суспільство, необхідно врахувати і дію соціокультурних чинників, які є не менш значущими. Не слід забувати, що розвиток суспільства залежить також і від народонаселення: чисельності людей, вікового і статевого складу та інших характеристик.

Природа як єдине середовище існування є необхідною умовою матеріального, фізичного і духовного життя людини і суспільства, джерелом ресурсів, що використовуються у виробництві. Процес матеріального виробництва обумовлює єдність суспільства і природи.

Беззаперечним фактом є те, що історія розвитку суспільства є наслідком історії розвитку природи, адже єдність історії природи і суспільства проявляється у вертикальному зростанні від природи до суспільства. Своєю чергою, історія природи виявляє внутрішню суперечливість і роздвоюється на історію неолюдненої, досуспільної природи та на історію природи, що увійшла у сферу діяльності людини, тобто історію олюдненої природи. Відтак історія певного суспільства охоплює шлях його становлення, формування [4, с. 224].

Суспільство – це якісно відмінне від природи, багатомірне, внутрішньо розгалужене і водночас органічно цілісне утворення, що постає як сукупність історично сформованих способів і форм взаємодії та об'єднання, в яких знаходить свій вияв всебічна і багаторівнева взаємозалежність людей [5, с. 6216]. Слід також погодитись, що суспільство варто розглядати у трьох вимірах: як діахронічно чи синхронічно фіксований соціальний організм, відносно самостійний і цілісний момент такого організму, спільна основа, точка перетину і накладання індивідуальних дій людей, корелят держави (громадянське суспільство).

Між суспільством і природою існує коеволуційний взаємозв'язок, утворюючи систему «суспільство-природа». Вона функціонує відтоді, відколи з'явилася людина з властивим їй практичним способом ставлення до природи. Завдяки системі «суспільство-природа» людина пізнає природу, використовує та перетворює її. Щоб ця система розвивалася цілісно і всебічно, потрібно одночасно та цілеспрямовано розвивати її взаємопов'язані елементи: природу і суспільство.

Продовжуючи розмежування категорій «суспільство», «держава», «країна», варто врахувати те, що «країна» – поняття, яке характеризується географічною ознакою. Це частина світу або території, що має визначені кордони і користується державним суверенітетом,

а держава – категорія, що відображає політичний стан цієї частини, що включає визначений тип режиму влади (монархія, республіка), органи і структуру правління (уряд, парламент). Співвідношення між даними категоріями визначає типологізацію суспільства.

Не можна залишити поза увагою той факт, що чітке визначення конкретних типів суспільства за певними подібними ознаками або критеріями чи характеристиками, тобто та чи інша типологізація суспільства, є не що інше як створення «ідеальних типів» суспільства. Кожен тип суспільства є аналітичною конструкцією, а не картиною конкретного суспільства.

За таким первинним критерієм, як писемність, дослідники вирізняють: дописемні (доцивілізаційні) і писемні суспільства; за способом добування засобів для існування – традиційне суспільство (мишлиці та збирачі, скотарі та городники, землероби) та індустріальне.

Наступним критерієм поділу суспільства, що був запропонований К. Марксом, є спосіб виробництва та форма власності. За цим критерієм історично існували такі типи суспільства:

- первіснообщинний лад: розподіл праці відбувається за статевою та віковою ознакою;

- рабовласницький лад: рабовласникам належать усі засоби виробництва, а раби нічим не володіють і самі є власністю рабовласників;

- феодальний лад: селяни змушені були відробляти панщину за право користуватись землею, яка знаходилась у власності феодалів;

- капіталістичний лад: переважають відносини між капіталістами і найманими робітниками, які є особисто вільними, але оскільки вони позбавлені знарядь праці, то змушені продавати свою робочу силу;

- комуністичний лад, за якого початковою стадією є соціалізм з подальшим зникненням експлуатації людини людиною [6, с. 127].

У сучасній філософії права співіснують також такі основні підходи до історичного розвитку типології суспільства, як інформаційний та цивілізаційний, які частково заперечують один одного, але водночас і доповнюють.

Прихильники формаційного підходу вважають, що історія є прогресивним розвитком, лінійним процесом сходження від менш досконалої формації до більш розвиненої. Суспільство вони розуміють як соціально-економічну цілісність, де вирішальну роль відігравав економічний фактор. Цивілізаційний підхід заперечує наявність єдиної

закономірності в історії, а також не передбачає наперед заданого сценарію майбутнього розвитку.

На жаль, формаційний підхід не є вичерпним для пояснення історичного розвитку, не зовсім правильно було його абсолютизувати. Уявлення про єдину систему закономірностей та лінійне сходження від одних формації до інших не залишило місця для свободи людини та вибору тих чи інших альтернативних шляхів розвитку. Як відомо, історію не можна абсолютно передбачити. Вона є проявом творчої діяльності людей. Формаційна теорія розвитку суспільства є історично обмеженою. Реальна історія народів, суспільств, держав не вкладається в тісні рамки формаційного розвитку по висхідній. Таке розуміння суспільства стирає своєрідність і самоцінність кожної культури й цивілізації, вбачаючи в суспільстві лише передумову майбутнього досконалого розвитку.

Потребам осмислення сучасного суспільства відповідає цивілізаційний підхід, відповідно до якого історія окремих народів, племен, країн, регіонів, культур сформувала всепланетарну цивілізацію.

Під цивілізацією у даному випадку розуміється найзагальніший рівень людської спільноти в єдності матеріальних і духовних форм її існування.

Сьогодні розглядають такі типи цивілізації: традиційна (аграрна), індустріальна (техногенна) та постіндустріальна (інформаційна) цивілізація.

На відміну від попередньої типології суспільства, основою якої є економічна структура та виробничі відносини, основу цивілізаційної типологізації складають матеріально-економічні, політичні, культурні та моральні цінності. Цивілізаційний підхід більш універсальний порівняно з формаційним. У межах одного типу цивілізації можливі формаційні відмінності, оскільки цивілізація – більш глобальне, більш стає утворення, ніж тип формації. Розвиток цивілізації – довготривалий процес та більш могутній, значущий, ніж зміна формації. Кожному типові цивілізації притаманні свої визначальні чинники розвитку, свій власний механізм детермінації.

Основу цивілізації складає не лише економічний базис, але більшою мірою – сукупність культурних зразків ціннісних орієнтирів, цілей, мотивів, ідеалів, що перетворюються в певні психологічні настанови людей.

Засновниками концепції трьох історичних типів цивілізації були американські соціологи Д. Белл і О. Тоффлер. Основу їх концепції

становила технологія як сукупність виробництва і певного типу використуваного знання. Вже згодом, аналізуючи типи цивілізації, більше уваги приділяли соціокультурним факторам.

Традиційній цивілізації притаманні докапіталістичні (доіндустріальні) суспільні відносини аграрного типу, зі способом соціокультурної регуляції, заснованим на традиції. Це суспільство з аграрним устроєм, малорухливими соціальними структурами і з заснованими на традиції способом соціокультурної регуляції. Традиційна цивілізація охоплює не лише стародавній період (Стародавня Індія й Китай, Стародавній Єгипет, держави мусульманського Сходу), а й період середньовіччя. Такому суспільству притаманні вкрай низькі темпи розвитку виробництва, що могли задовольнити лише потреби на мінімальному рівні, а головне, – велика інерційність, несприйняття нових ідей тощо [7, с. 253].

Проте цей тип соціальної організації зберігся і до наших часів, а саме в країнах так званого «третього світу», яким притаманні основні риси традиційного суспільства:

- аграрна спрямованість економіки та її розвиток шляхом збільшення обсягів, залучених до процесу виробництва ресурсів;
- високий рівень залежності від природних, кліматичних та географічних умов буття;
- переважання консерватизму в соціальних стосунках між людьми та їх способі життя;
- орієнтація на відтворення і збереження усталеного порядку і наявних структур соціального життя, а не на їх розвиток;
- усталеність норм та звичаїв, традицій, негативне ставлення до будь-яких нововведень та інновацій;
- високий рівень залежності від соціальних груп і жорсткий соціальний контроль;
- різка обмеженість індивідуальної свободи особистості.

У традиційному суспільстві встановлюються та суворо контролюються норми, соціальні структури, соціальні інститути, звичаї, а також поведінка індивідів. Будь-який прояв новацій пригноблюється як культурною, так і соціальними інститутами та владними структурами.

Наступним типом цивілізації є індустріальна або промислова; деякі дослідники її називають «техногенна цивілізація». Ідею індустріального суспільства висунули такі відомі вчені США та Західної Європи, як Р. Дарендорф, Р. Арон, У. Ростоу, Д. Белл та інші. Основ-

ною ідеєю цієї цивілізації стає зміна екстенсивного типу соціального розвитку на інтенсивний, а також масовий розвиток машинного виробництва. Найвищим принципом життя людини і суспільства стають зростання, оновлення та розвиток. На зміну циклічному типу розвитку настає поступальний. Основу розвитку економіки становить застосування техніки та технологій, наука перетворюється на провідну детермінанту суспільного розвитку.

Прихильники теорії індустріального суспільства визначають наступні основні положення цієї теорії:

- нова система цінностей, основу якої становлять наука, техніка, технологія;
- провідною стає ідея перетворення світу і підкорення людиною природи в культурі цієї цивілізації;
- цінністю стає сама новизна та оригінальність, утверджується цінність свободи, принцип вихідної рівності людей, автономія індивіда; набувають особливого значення цінності демократії, суверенності особистості, принцип недоторканності її прав і свобод;
- основна настанова діяльності громадян – досягнення успіху завдяки власним зусиллям;
- провідними цінностями цієї цивілізації є влада, сила, боротьба та панування над природою;
- культ корисності й спрямованість на володіння товарами (речами, людськими здібностями, інформацією як товарними цінностями).

Концепція постіндустріального суспільства була вперше висунута Д. Беллом і дістала своє продовження в соціологічних, економічних, футурологічних концепціях Е. Тоффлера, Р. Гелбрейта, Р. Арона, У. Ростоу.

У своїй праці Е. Тоффлер розробляє теорію постіндустріального суспільства, за його термінологією – «надіндустріальної цивілізації». Він поділяє людську цивілізацію на три фази: сільськогосподарську фазу Першої хвилі, індустріальну фазу Другої хвилі та фазу Третьої хвилі, яка лише починається [8, с. 130].

Численні бачення нової цивілізації породжують і багатоманіття їх назв – постіндустріальне суспільство, інформаційне, суспільство «третьої хвилі», технотронне, постеконімічне, трансформаційне тощо.

Виникнення нового інформаційного суспільства пов'язане насамперед зі змінами в соціальній структурі суспільства, які зумовлені новою роллю науки і техніки. Рівень освіти і знань стає вирішаль-

ним, а власність втрачає своє значення як критерій соціальної стратифікації. Основу цієї цивілізації становлять інформація, інформаційна технологія, а також так звані «синергетичні», здатні до саморозвитку відкриті системи – комп’ютерні, біотехнологічні тощо.

Постіндустріальне суспільство характеризується:

- культуроцентричністю – зростанням ролі людського фактора і спрямованою на людину системи соціогуманітарного знання;
- переходом від економіки, орієнтованої на товаровиробництво, до економіки, що орієнтується на сферу послуг та інформації;
- перетворенням науки на безпосередню виробничу силу суспільства;
- інтегруванням духовної надбудови у систему виробництва;
- домінантністю нових постматеріалістичних цінностей для людини;
- заміною класового поділу на поділ за професійною ознакою;
- створенням нових інтелектуальних технологій (наприклад, гена інженерія та клонування).

Висновок. Отже, можна констатувати, що філософсько-правова типологізація суспільства є складним об’єктом філософського пізнання. Тому розвиток філософської та правової думки, а також суспільна практика довели, що проблема суспільства та його типологізації – одна з «вічних» проблем, над розв’язанням яких завжди працював і працює інтелектуальний потенціал людства. Критерії типологізації фіксуються неоднозначно; вона виокремлює усі нові форми, які можуть бути виділені, якщо виходити з певного критерію.

Типологізація суспільства – це визначення не тільки форм сучасного суспільства, а й ступенів історичного розвитку людства. Завдяки різноманітним критеріям поділу можна визначити як історичні типи, так і основні форми сучасного суспільства.

1. Романенко О.В. Соціально-технологічні типи суспільства (філософсько-методологічний аспект дослідження економічної сфери): монографія / О.В. Романенко. – К.: Купріянова, 2005. – 320 с.

2. Соціологія: підручник / за ред. В.Г. Городяненка. – К.: Академія, 2008. – 544 с.

3. Філософія: навч. посібник / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – 624 с.

4. Філософія: навч. посібник / за заг. ред. Н.Я. Горбача. – Львів, 2006. – 258 с.

5. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
6. Соціологія: навч. посібник. – 3-тє вид., перероб і доп. – К.: Знання, 2008. – 351 с.
7. Таран В.О. Соціальна філософія: навч. посібник / В.О. Таран, В.М. Зотов, Н.О. Резанова. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
8. Касьян В.І. «Надіндустріальна цивілізація» і сьогоденні реалії права / В.І. Касьян // Філософські проблеми гуманітарних наук. – 2010. – № 17. – С. 130.

Петрович З.З. Філософско-правовая типологизация общества.

Рассматривается проблема определения философско-правовой типологизации общества, учитывая разные критерии разделения, признаки и характеристики. Раскрываются основные исторические подходы, теории и концепции типологизации обществ.

Ключевые слова: общество, социум, тип, типологизация, природа, человек, критерий, подход, характеристика, цивилизация, формация.

Petrovych Z.Z. Philosophical and legal typology society.

The article deals with the study definition of philosophical and legal typology of society, taking into account different criteria division, features and specifications. The main approaches, theories and concepts of the historical development of typology of societies are defined.

Key words: society, type, typology, nature, individual, criteria, approach, characteristic, civilization, formation.

Стаття надійшла 10 серпня 2012 р.

УДК 37.034:1(430)»17/18»

В.І. Ряшко

РОЛЬ НАУКИ І ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ДУХОВНОСТІ ТА ХРИСТІАНСЬКОЇ МОРАЛІ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ГЕГЕЛЯ

Розкривається роль науки й освіти у формуванні духовності та християнської моралі у філософії Гегеля.

Ключові слова: держава, духовність, культура, молодь, мораль, особистість, наука, релігія, суспільство.

Постановка проблеми. Формування у молодого покоління духовності, моралі, патріотизму було і є надзвичайно важливим завдан-